

Johdatusta sanakirjan tekoon

JULIO CASARES *Introducción a la lexicografía moderna*. Prólogo de W. von Wartburg. Madrid 1950. XVI+354 s. (Revista de filología española la — Anejo LII.)

Espanjan kielen tärkeimpänä normatiivisena sanakirjana on Espanjan akatemian sanakirja. Se perustuu mainitun akatemian jo vv. 1726—1739 julkaisemaan kuusiosaiseen, kirjallisuudesta poimituin esimerkein valaistuun teokseen, jota täydellä syyllä mainitaan nimellä *Diccionario de Autoridades* 'auktoriteettien sanakirja'. Siitä on kerran toisensa jälkeen otettu uusittuja painoksia, viimeinen, kuudestoista, v. 1949. Kun se toisesta painoksestaan lähtien on ilmestynyt ilman kirjallisuudesta otettuja esimerkkejä ja kun se uusimisestaan huolimatta ei ole enää pitkään aikaan tyydyttänyt niitä vaatimuksia, mitkä asetetaan sanakirjalle, jonka tulisi olla normina 21 kansakunnan yhteiselle äidinkielelle, on jo pitkät ajat kuulunut ääniä, että olisi tarpeen aivan uudentyypinen sanakirja. Espanjan akatemia päättikin v. 1946, että oli laadittava suuri, ajan vaatimukset huomioon ottava sanakirja, *Diccionario histórico de la lengua* 'äidinkielen historiallinen sanakirja', jonka lähimpänä esikuvana oli pidettävä kuuluisaa englantilaista Oxfordin sanakirjaa. Tämän työn käytännöllistä toteuttamista varten perustettiin erityinen *Seminario de lexicografía* 'sanakirjaseminaari'. Tämän seminaarin johtajaksi ja koko suunnitelman päätoimeenpanijaksi valittiin Julio Casares, v. 1877 syntynyt kirjallisuuskriitikko ja kielimies, myös säveltäjänä ja diplomaattina tunnettu Espanjan akatemian jäsen.

Casares on ryhtynyt annettuun tehtävään ponnekkaasti ja tunnollisesti. Hän oivalsi, että näin vaativaan tehtävään ei voitu tarttua umpimähkäisesti. Hänen oli koulutettava itselleen kunnollinen avustajakunta ja laadittava itselleen tarkka ohjelma. Otsikossa mainittu teos, 'Johdatus nykykaiseen sanakirjantekoon', on koottu niistä luennoista, jotka hän on pitänyt sille nuorten filologien valiojoukolla, joka kutsuttiin 'sanakirjaseminaariin' oppimaan sanakirjan rakentamisen vaikeata taitoa. Kun esitelmätilaisuuksiin pyydettiin kuulijoiksi ja neuvonantajiksi myös tunnettuja kielentutkijoita ja muita asianharrastajia, kun niissä esitetyt ajatukset joutuivat pian julkisen huomion — osittain arvostelunkin — kohteeksi ja kun ne nyt on julkaistu, ne ovat saaneet paljon kantavamman merkityksen kuin saattaisi muuten odottaa niin suppealle piirille tarkoitetuista luennoista. Kun ne samalla sisältävät

Casaresin itsetutkiskelemuksia ja tulevaa sanakirjatyötä koskevia kannanottoja, ne ovat saaneet myös ohjelmajulistuksen leiman ja yleisluonteisen merkityksen, joka ulottuu espanjan kielialueen ulkopuolellekin.

Teos jakautuu neljään osaan: 1. 'Yleisasioita', 2. 'Etymologia, merkitysoppi ja tyylioppi sanakirjatieteen palveluksessa', 3. 'Lokuutio, sananlaskumainen puheparsa, sananparsa ja *modismo*', 4. 'Historiallisen sanakirjan suunnitelman edessä'.

Ensimmäisessä osassa Casares aluksi selvittää vasta perustetun laitoksen tarpeellisuutta. Hän huomauttaa, että ennen saattoi joku yksityinen tai pieni henkilöryhmä toimittaa suurenkin sanakirjan. Nykyisin, poimittavan kirjallisuuden paisuttua suunnattoman laajaksi, se ei enää ole mahdollista, vaan toimitustyöhön tarvitaan kokonainen instituutti. Esimerkkinä tällaisesta teoksesta hän mainitsee amerikkalaisen New Standard Dictionaryn, jonka toimituskuntaan kuuluu 380 erikoistuntijaa. Hän selittää, miksi uuden instituutin nimeksi on pantu 'leksikografian' eikä 'leksikologian' seminaari. Leksikologia on tiede, joka tutkii sanojen alkuperää, muotoa ja merkitystä yleiseltä ja tieteelliseltä kannalta, leksikografia sen sijaan on taito tehdä sanakirjoja. Tulevaa sanakirjaa ei ole tarkoitettu syrjäyttämään nykyistä Espanjan akatemian sanakirjaa, joka yksiosaisena ja hinnaltaan huokeana on jatkuvasti välttämätön normatiivinen apuneuvo. Tuleva suursanakirja taas pyrkisi olemaan tyhjentävä ja täydellinen, käsittämään espanjan kielen eri alat, alueet ja kaudet.

Toinen osa on teoksen laajin, n. 130 sivua teoksen 330 varsinaisesta tekstisivusta. Tekijä alkaa selvittämällä, mitä on etymologia, mikä hyöty ja ilo sen osoittamisesta sanakirjassa, mutta samalla hän varottaa etymologioimisen vaaroista, jotka ovat suuret varsinkin espanjan kielessä, jossa sanat ovat usein näennäisen helposti johdettavissa latinasta. Monista syistä Casares näkisi mielellään, että tulevassa sanakirjassa etymologia käsiteltäisiin eri kappaleessa ja, jos mahdollista, aivan eri instituutin työn tuloksena. Merkitysoppia tekijä pitää varsin hyödyllisenä sanojen vivahduseroja selviteltäessä, mutta varottaa tässäkin hairahtumasta semanttisiin saivarteluihin, jotka eivät voi kuulua sanakirjaan. Aivan erityisen innostuneesti tekijä puhuu sanan eri merkitysvivahteista (*acepción*) ja niistä vaikeuksista, joita tuottaa niiden erottaminen toisistaan. Kun näistä vaikeuksista on selvitty, tulee eteen toinen hankaluus, konkreettisempi, nimittäin eri merkitysvivahteiden keskinäinen järjestely sanakirjassa. Järjestelymahdollisuuksia hän näkee neljä: empiirisen, geneettisen, loogillisen ja historiallisen. Espanjan akatemian sanakirja noudattaa näistä ensimmäistä; sen ohjenuorana on mainita »ensiksi ne merkitykset, jotka ovat käytöltään yleiset ja tavalliset, sitten vanhentuneet, tuttavalliset, kuvaannolliset, paikkakunnalliset ja Amerikan espanjalaiset, rahvaanomaiset ja lopuksi teknilliset». Tämä on yleisin tapa sanakirjoissa. Se tähtää käytännölliseen tarkoituksenmukaisuuteen, koska ajatellaan, että sanakirjan käyttäjä useimmiten tarvitsee ensin tietoja tavallisimmasta merkityksestä ja hakeutuu vasta siitä harvinaisempiin ja koska käyttäjä välittää vähät merkityksen semanttisista kehitysvaiheista, kunhan vain saa tietää kehityksen lopputuloksen. Empiirisen metodin ihanne on ehtiä lukijan edelle, arvata mitä hän etsii ja tarjota se muitta mutkitta. Casares sanoo, että tämän järjestämismahdollisuuden vastakohta on historiallinen; se »edellyttää luki-

jassa intellektuaalista uteliaisuutta, joka sopivasti tyydytettynä lisää hänen sivistystään, herättää hänen kiinnostuksensa hänen puhumansa kielen muutoksiin ja antaa hänelle siitä syvällisemmän ja tyydyttävämmän selon». Tekijä huomauttaa, että kysymyksessä olevaa sanakirjatyötä ajatellen on empiirisellä metodilla suuria varjopuolia, joista suurin on se, että se on liian mieli-valtainen, koska ilman laajoja käyttötilastoja ei voitaisi sanoa mikä on eri merkitysten käyttöuseus. Hän päätyy siihen, että tieteellisessä sanakirjassa, joka on tarkoitettu suppeahkolle lukijakunnalle, ei mikään muu järjestys ole mahdollinen kuin historiallinen. Sitä hän suosittelee tulevalle espanjan sanakirjallekin. Hän myöntää, että tämäkään tie ei ole helppo eikä mekaaninen vaan että siinä on omat kompastuskivensä. Osoittaakseen minkälaisia vaikeuksia on odotettavissa ja kuinka ne on ratkaistava, Casares käyttää esimerkkinä espanjan *orden* (<latinan *ordo*)-sanaa sekä seuloa historiallista ja siihen liittyvää geneettistä menettelyä käyttäen sen merkityseroaavuudet suositeltavana pitämänsä järjestykseen.

Casaresin teoksen mielenkiintoisin osa on minusta kolmas, jonka nimi on espanjaksi *La locución, la frase proverbial, el refrán y el modismo*. Viitaten siihen, että nykyinen käytäntö espanjan sanakirjoissa on perin epätasallista, kun erilaisia sanontatapoja nimitetään osittain samoilla nimillä (*locución, modo adverbial, modo conjuntivo, refrán, frase proverbial, modismo*) tai samoja eri paikoissa eri nimillä, Casares vaatii sanakirjan tekijältä tarkkaa eri sanontatapojen rajankäyntiä, jotta kukin voitaisiin tulevassa sanakirjassa erottaa oikeaan aitaukseensa. Hän tarttuu ensimmäisenä sanaan *locución* ja antaa siitä määritelmän 'kahden tai useamman sanan kiinteä yhdistelmä, jota käytetään lauseenosana ja jonka tietty merkitys ei selity ilman muuta osien normaalisten merkitysten summana'. Lokuutioissa Casares erottaa kaksi pääryhmää *significantes* 'merkitsevät' ja *conexivas* 'liittävät'. Jälkimmäisissä hän näkee kaksi alaryhmää, konjunktiviset (*con tal que* 'ehdolla että') ja prepositionaaliset (*en pos de* 'jäljessä'). Edelliset hän jakaa hyvin moneen alaryhmään: nominaalisiin, joita voi käyttää substantiivien sijasta (*noche toledana* 'valvottu yö', oik. 'Toledon yö'), adjektiivisiin, jotka korvaavat adjektiiveja (*de rompe y rasga* 'tomera [nainen]', oik. '[joka] särkee ja raapii'), verbaalisiin (*tomar el olivo* 'panna pillit pussiin', oik. 'painua öljypuuhun'), adverbialisiin (*a dos pasos* 'lähellä', oik. 'kahden askeleen päässä'), pronominaalisiin (*este cura* 'puhuja itse', oik. 'tämä pappi'; vrt. suomen »tämä poika»). Useat näistä hän jakaa vielä alalajeihin, mutta huomauttaa, että käytännöllisessä sanakirjatyössä riittänee esim. jako adjektiivisiin, nominaalisiin, verbaalisiin, eksklamatiivisiin ja prepositionaalisiin.

Tämän jälkeen Casares ryhtyy tekemään pesäeroa sanontojen *frase proverbial* 'sananlaskumainen puheenparsi' ja *refrán* 'sananlasku' välillä. Hän myöntää eron teon usein hyvin vaikeaksi. Hän aloittaa toteamalla, että jokainen useampisanainen ilmaus, joka sisältyy jo edellä mainittuun lokuution käsitteeseen, ei ole sananlaskumainen puheenparsi. Sen sijaan hän tähdentää, että tällainen puheenparsi on 'sanottu tai kirjoitettu ajatus, joka on tullut kuuluisaksi sen historiallisen tapahtuman johdosta, mikä on antanut aiheen todelliselle tai kuvittelulle kaskulle'. Sananlaskumaisen puheenparren ilmaisuarvo ei ole sen antamassa kuvassa, vaan siinä yhdenmukaisuudessa, minkä se toteaa vallitsevan jonkin tämänhetkisen ja jonkin menneen tapahtu-

man välillä. Usein siihen sisältyy myös maininta siitä, kuka sanoi tai teki. Pari esimerkkiä: *ahora lo veredes, dijo Agrajes* 'nyt sen saatte nähdä, sanoi A.', *dame pan y dime tonto* 'anna minulle leipää ja sano vaikka hölmöksi', *viejo es Pedro para cabrero* 'vanha on P. vuohipaimeneksi' (vrt. suomen »pieniä ovat silakat joulukaloiksi»). — *Refrán* 'sananlasku' on Casaresin mukaan »täydellinen ja itsenäinen lause, jossa rinnastetaan ainakin kaksi eri käsitettä». Tästä johdettu, että *refrán* on tavallisesti kaksiosainen; jos toinen osa syystä tai toisesta jää pois, *refrán* lähenee käsitettä *frase proverbial*. Kun sananlaskumainen puheenparsi liittyy yhteen ainoaan menneeseen tapahtumaan, sisältää sananlasku sen vastakohtana koko ihmiskunnalle, kaikissa olosuhteissa ja ajoissa totuudeksi tarkoitettun ajattelman, neuvon tai väitteen. Lisäksi *frase proverbial* on spontaaninen ilmaus, *refrán* aina hiotumpi. Ikäänkuin itseään puolustukseen puhuja liittyy sananlaskuun usein yleistävän »niin kuin sanotaan», »niin kuin muutamat sanovat» jne. Vain yksi esimerkki monista: *al freir será el reir, y al pagar será el llorar* 'nauretaan kun paistetaan, itketään kun maksetaan'. Tekijä päätyy pohdintoonsa siihen, että *refrán* 'sananlasku' vain harvoin on syytä kelpuuttaa sanakirja-ainekseksi, koska sanat siinä ovat useimmiten tavanmukaisissa merkityksissään; sen sijaan *frase proverbial* ansaitsee pääsyn sellaiseksi paljon useammin, koska se perinteellisyydessään usein valaisee harvinaisia merkityksiä.

Casares kiinnittää vihdoin huomionsa termiin *modismo*. Hän huomauttaa ensiksi, että tällä 1700-luvun loppupuoliskolla syntyneellä termillä ei ole sannallista vastinetta muissa kielissä. Todettuaan Espanjan akatemian sanakirjan mukaan, että *modismo* on »jollekin kielelle ominainen ja yksinomainen ilmaisuotapa, joka jossain määrin poikkeaa tavallisista kieliopin säännöistä», tekijä päätyy huomaamaan, että *modismo* onkin siis kutakuinkin samaa kuin se, mitä on totuttu nimittämään idiotismiksi. Sanat *hispanismo* ja *modismo* olisivat siis kutakuinkin identtisiä käsitteitä ja vastaisivat gallismeja ranskan kielessä ja anglismeja englannin kielessä. Selvitellessään 'modismo' -käsitettä edelleen Casares huomaakin joutuneensa lokuution piiriin ja toteaa, että eräin varauksin jokainen *modismo* on *locución significante*. Casares kysyy vielä, miksi toisissa kielissä on paljon *modismo*ja, toisissa vähän. Nimenomaan espanjan kielen kohdalla hän on löytävinään selvän syyn niiden runsauteen. Syynä olisi toisaalta lukuisien latinan adverbien katoaminen, toisaalta latinan verbinmuodostuksen köyhtyminen, jotka seikat pakottivat etsimään uusia ilmauksia kadonneiden keinojen korvaamiseksi. Kun *modismot* loppujen lopuksi ovat vain »lokuutioiden ja sananlaskumaisten puheenparsien tietulle tasolle heittäjän varjon muodoltaan epämääräistä tihentymää», ei termiä *modismo* voida tieteellisessä mielessä käyttää, ei siis sanakirjaterminäkään.

Teoksensa loppuosassa Casares pohtii tulevan suursanakirjan kokoa, toimitusaikaa ja kustannuksia. Tehtyään hauskoja vertailuja vastaaviin vierasmaalaisiin yrityksiin hän tulee sellaiseen tulokseen, että espanjan sanakirja käsittää valmistuttuaan n. 16,000 sivua 15 osana. Hän huomauttaa siitä, että kaikkien hänen tuntemiensa ulkomaisten suursanakirjojen toimitusajoista tehdyt ennakkolaskelmat ovat pettäneet, joten hän yrittää olla omassa arvioinnissaan erittäin varovainen ja saa tulokseksi, että espanjan kielen historiallisen sanakirjan laatimisesta pitäisi selvittämän 48 vuodessa, joista muutamia on jo kulunut alkuvaiheisiin.

Olen esittänyt vain muutamia harvoja seikkoja Casaresin runsaasti herätteitä antavasta teoksesta ja tyytynyt ainoastaan selostamaan Casaresin ajatuksia, ryhtymättä nimenomaan arvostelemaan hänen kannanottojaan, jotka ennakkoluulottomuudellaan ja uutudellaan herättänevät monessa vastustuksen halua. On kuitenkin muistettava, että niissä esittää sanakirjallisen kokemuksensa mies, joka on ollut kymmenet vuodet ammattimaisena kielenkääntäjänä, joka on jo tehnyt ansiokkaita sanakirjoja ja joka jo aikaisemminkin on rohjennut esittää sanakirjatyöstä periaatteellisia kannanottoja.

Satuin lukemaan Casaresin teoksen juuri samoihin aikoihin, kun »Nyky-suomen sanakirjan» ensimmäinen osa ilmestyi. Tarkastellessani sen artikkeleita Casaresin teoksesta saamieni herätteiden valossa minusta tuntui, että Nyky-suomen sanakirjassa olivat jääneet suhteellisen vähälle huomiolle nimenomaan erilaiset sanontatavat, joiden luokitteluun Casares on uhrannut niin paljon tilaa ja vaivaa. Eroa tekemättä ne on ahdettu merkinnän *kuv.* (kuvallinen, kuvakielessä) alle. Vain osa on erotettu kappaleeseen, jonka nimenä on epämääräisesti *eräitä adv:sia käyttötapoja*. Näin on tapahtunut tietenkin lähinnä siitä syystä, että meikäläinen teos ei ole tarkoitettukaan täydellisyyttä tavoittelevaksi historialliseksi sanakirjaksi kuten espanjalainen, mutta kenties osittain myös siksi, että meilläkään ei tätä kysymystä ole vielä selvitetty. Ainakaan puhekielessä — asiaa muutaman kuukauden tarkkailtuani — ei näy juuri tehtävän eroa sellaisten eri termien välillä kuin *sanonta*, *sanontatapa*, *puheentapa*, *puheenparisi*, *sananparisi*, *sananlasku* jne.¹ Jos joku tuntee kiinnostusta ruveta harkitsemaan tätä asiaa, hän löytää Casaresin herkullisen keveästi ja loistavalla tyyllillä kirjoitetusta teoksesta monta hyvää viitettä.

EERO K. NEUVONEN

¹ Vrt. Vir. 1952 ss. 66—68.